

Dobozi temető

Debreceni temetők

Debrecen városa a története során összesen huszonegy temetőt használt, amelyek sorsa a történelem során igen változatosan és mozgalmasan alakult. Már időszámításunk előtt, a neolitikum és a rézkor idején temetkeztek Debrecen területén, mint ahogy a római időszakból és honfoglalás idejéből is maradtak fenn temetésre utaló leletek. A középkori temetőket a korabeli szokásoknak és vallási felfogásnak megfelelően a templomok körül hozták létre, amelyek az ősi városrészek központjában voltak találhatóak. Az első ismert temetkezési helynek a mai Nagytemplom helyén álló egykori Szent András templom körüli temetőkeretet tartjuk számon, amely a 13. század végén keletkezett. Nemcsak templomok körül alakultak ki temetők, hanem maguk a templomok és kripták is szolgálták sírhelyként. Ezenkívül a szerzetesrendek szintén létrehozták saját megszentelt kertjeiket (cinterem). Ilyen helyek voltak a mai Szappanos utcán lévő Szent László templom körüli temetőkeret, vagy a városi krónikákban megemlített domonkosok temetője a református kollégium helyén. Csapó utca elején állott egykor a minoriták (ferences rendiek) egykori temploma, a Szűz Mária kolostortemplom, míg a "Szent Mihály dombjaként" hivatkozott temető helyét a mai Honvédtemető területén jelölték meg a kutatók. Ezek jól elkerített területek voltak, gyakran szűk térrel rendelkeztek. Emiatt nem volt ritka, hogy amikor a temető "megtelt", akkor az addigi holttesteket összegyűjtötték, s külön gödröt ástak számukra új sírhely gyanánt; a felszabadult helyekre pedig ismét elföldelték az elhunytakat. Ennek volt köszönhető, hogy a 20. századi nagy építkezések és a velejáró ásatások során több méternyi és rétegnyi "csonthegek" kerültek felszínre.

Idővel a népességnövekedésnek és a településszerkezet alakulásának köszönhetően újabb és újabb temetők alakultak. Ezek már a város határát jelző árkon túl feküdtek, így a lakosság a hozzá legközelebb eső városkapu körül kialakított temetőkben helyezte el végső nyugalomra elhunytjait. Az új szokás létrejöttében a reformáció elterjedésének is szerepe volt, miként az 1567. évi debreceni zsinaton megállapították: *"Krisztus a városon kívül temettetett el. A kegyes királyok is mindnyájan a zsinagógákon kívül temették el. Sohase temetkeztek oda, ahol áldoztak, vagy tanítottak."* Ettől kezdve valóban a város akkori határán kívül alakultak meg az új protestáns temetők, amelyek az adott kerület (utca) neveit viselték. Ezek közül minden bizonnyal a legrégebbi a 16. század végén létrejött Czegléd (ma Kossuth) utcai temető volt, amelyet a korabeli források "nagytemetőként" emlegettek. Emellett a 17. századi feljegyzések megemlékeznek a Tócoskert környéki "kistemetőről" is. Ezeket a Hatvan utcai temetőhely megnyitása követte, ahol többek között neves költőnk, Csokonai Vitéz Mihályt helyezték el végső nyugalomra, s emeltek nagyszerű és

monumentális sírt emlékének. Majd létrejöttek a Péterfia, Boldogfalvi vagy Varga (ismertebb nevén Várad), Csapó utcaiak is. Ezek a későbbiek során folyamatosan bővültek, esetenként helyük is változott, de jellemzően a 19. század végéig, a 20. század elejéig működtek.

A protestáns temetők a 18. század elejéig őrizték meg privilegizált helyzetüket, ugyanis ekkor a pozsonyi országgyűlés a szabad királyi városi rang elismeréséért cserébe Debrecen a katolikus egyház visszafogadására kötelezte. A régi-új felekezet azonban igazodott a helyi szokásokhoz, temetőhelyük a Szent Anna utcai kapun túl alakult ki. A 19. század közepe táján újabb felekezeti temető jött létre a protestáns városban. Az izraeliták 1844-ben nyitották meg helyüket a Homokkert délnyugati oldalánál, amely napjaink egyetlen működő felekezeti temetője. Debrecen városa nem feledkezett meg hőseiről sem, a ma is jól ismert Honvédtemetőt a debreceni csatában elesettek részére alakították ki, de ide temették el a két világháborúban részt vett és elhunyt katonákat is. A polgári temetőkön kívül létrehoztak még további temetkezési helyeket a súlyos járványokban elhaltaknak, amelyek a 18. századi dögvészek (pestis) és a 19. századi kolerajárványok idején működtek.

A Dobozi temető

Debrecen egyik legrégebbi temetőjét, a Czegléd utcai "nagytemetőt" idővel Dobozi temetőnek is emlegetni kezdték a debreceniek az ide eltemetett főbíró, Dobozi István után. A Dobozi (Dobozy) család a 15. század végén nyerte el a nemesi címet, több megyében is kiemelkedő szerepet töltöttek be. A források szerint a 17. század közepén költöztek Debrecenbe, ahol a kezdetektől fogva megbecsült tagjai voltak a helyi lakosság körében; a család férfi tagjait ugyanis több ízben megválasztották szenátornak és főbírónak. A família 1650 és 1710 között állt a város élén, épp a török fenyegetés, hódoltság korában, valamint a kuruc mozgalom idején kellett bizonyítani rátermettségüket, diplomáciai ügyességüket. Leghíresebb közülük Dobozi II. István volt, akit a legnagyobb debreceni főbíróként tart számon a városi emlékezet. Leginkább a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel való együttműködését jegyezték fel, hiszen ezzel a város és vezetősége a története során először kötelezte el magát a nemzeti politika mellett. A két neves férfiú első találkozása legendássá vált, amelynek során hamar kialakult a kölcsönös tisztelet. Ebben szerepet játszhatott a krónikák szerint az is, hogy a debreceni főbíró ősei között tudhatta a balladai hőssé vált Dobozy Mihályt, aki feláldozta felesége és saját életét, hogy elkerüljék a török fogságot és mézszárlást. A jó viszonynak köszönhetően a Rákóczi szabadságharc alatt a cívisváros egyik fő támogatója, szállítója lett a kuruc hadseregnek, s mentesült a harcok alól. A főbíró nem élhette meg a harcok végét, még a szabadságharc bukása előtt elhunyt pestisben. Nem sokkal később élte túl fia, Dobozi III. István sem, aki a szabadságharc alatti diplomáciai szolgálatával öregbítette a család hírnevét. Az ő sírkövén látható a família nemesi címere, amelynek közepén egy sólyom madár fölemelt lábával három búzaszálat tart.

A Dobozi temető más előkelő családoknak is sírhelyül szolgált, akik közül többen rokonsági kapcsolatban álltak a Doboziakkal. Azonban nemcsak világi méltóságok, hanem egyházi személyek is itt letek végső nyugalomra. A temető leghíresebb egyházi elhunytja, Debrecen első protestáns püspöke, a neves teológus, tudós és bibliafordító Méliusz Juhász Péter volt. A temetéséről készült feljegyzés tulajdonképpen a Dobozi temető első írásos emléke is egyben. Ugyancsak itt temették el a szintén bibliafordító kollégiumi tanárt, Komáromy Csipkés Györgyöt is. A protestáns gyakorlatnak megfelelően általában fejfák jelölték az elhunytak sírhelyét, míg a legfőbb világi és egyházi személyek fölé sírkövet emeltek. A „nagytemetőt” a többi helyhez hasonlóan nem kerítették el, folyamatosan bővült területe. A 19. században már három résztemetőt különböztettek meg benne: a legnagyobb déli területe továbbra is Doboziként volt ismert, a keleti részt Rakovszkynak hívták az egykori főbíró után, míg északon a Csapó utcai helyezkedett el.

A temetőket azonban nem gondozták, sok sír elpusztult az idők folyamán, amelynek köszönhetően leginkább 18. és 19. századi fejfák, valamint néhány sírkő maradt fenn. Többször felvetődött a temetők rendezésének és a sírok megmentésének kérdése, mégis ezek sorsa sosem rendeződött megnyugtatóan. Először az 1860-as években kísérelték meg a korszerűsítést, viszont lakossági ellenállás miatt nem valósult meg, mivel a polgárok többsége ragaszkodott a sírok háborítatlanságához. Erre jó példa Sárváry Jakab főiskolai tanár cikke, aki úgy vélte, hogy a sírkövek elmozdítása a régi emlékek eltűnését jelentené, amelyekből alig tud felmutatni a város. 1888-ban Debrecen vezetése végül bezárta a Dobozi temetőt. A másik két hely valamennyi felekezeti temetővel egyetemben csak 1932-ben szűnt meg a Köztemető megépülésével. Bár 1893-ban megszületett a tanácsi határozat a Dobozi temető feltárásáról és a síremlékek megmentéséről, a kutatás csak 1907-ben valósult meg Zoltai Lajos múzeumi őr vezetésével, aki elsősorban Méliusz Juhász Péter sírját kívánta meglelni. A régészeti munkálatok viszont egészen az 1920-as évek végéig eltartottak, eleinte Zoltai Lajos, majd Sőregi János irányításával. Sőt mindeközben a debreceni polgárok is találtak igen értékes darabokat, amelyeket beadtak múzeumba – esetenként rendőrök közvetítésével, akik gyerekektől vették el a tárgyat.

A 16–18. századi viseletről

A sírokból a koporsómaradványok mellett számos öltözet, s foszlány, valamint ezen viseletekhez tartozó és azt kiegészítő tárgyak kerültek elő az ásatások során. Leginkább női és lány öltözetek maradványai, többek között párták, ingvállak, kötények, azok kiegészítői, azaz kapcsok, horgok és különféle szalagok maradtak fenn. Több esetben csupán csipkeszövetekből lehet következtetni az eredeti ruhadarabra. A férfi viselet darabjaiból leginkább süvegekre bukkantak szép számban, valamint különböző gombokra és díszítések töredékeire. A temetőkben fellelt anyagok elsősorban a kora újkori városi előkelők díszruházatáról adnak átfogó képet, az egyéb írásos források, mint például hagyatéki leltárak, végrendeletek, céhes dokumentumok, illetve a képi ábrázolások teszik lehetővé a társadalom többi rétegének öltözködési kultúrájának megismerését.

Ha a 16–18. század Debrecenéről íródott úti beszámolókat olvassuk, akkor egyszerű és sötét öltözetben járó, hivalkodást kerülő asszonyok és férfiak képe tárul szemünk elé, akik a reformáció által meghatározott puritán életmódot követték a mindennapjaik során. Valójában ennél színesebb és gazdagabb volt a cívisek viselete. A cívisváros sosem szabályozta lakóinak viseleti normáját. Irányadónak a már említett 1567. évi debreceni zsinat erre vonatkozó határozatai tekinthetőek. Noha ebben főként az egyházi tanítók, papok és családjaik öltözködését írták elő, néhány rendelkezés közvetve a polgárookra is vonatkozott: *"A használatos, természeti és polgári öltönyök kelméjét és alakját, a keresztyén szabadság ítéletére bízunk, úgy ahogy azoknak használata a természeti szükségekhez alkalmazott és a tisztességgel, józan középsszerrel összeillő legyen. Csak a fényűzést, gőgöt, pompát és a bálványozók babonáit távoztassuk..."*. A kora újkori öltözékekben alapvetően a reneszánsz kultúra és a keleti, török díszítőművészet motívumai jelentek meg. Debrecen esetében ez fokozottan érvényesült, hiszen a három részre szakadt Magyarország idején leginkább az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Hódoltság befolyása között lavírozott, így óhatatlanul átvette azok kultúráját.

A férfiak alapöltözete évszázadokon keresztül dolmányból, mentéből, nadrágból, süvegből és csizmából állt. Ezenkívül alsóruházatként inget, általában két darabot egymás fölött, viseltek. Az alsóbb egyszerű varrott vászoning volt, a felső ingnél jelentek meg különféle hímzések vagy csipkék. Ez utóbbiak ünnepi öltözetnek is számítottak, sokszor a menyasszony adta ajándékba, aki gyakran saját maga készítette a díszítéseket. Az ingre közvetlenül öltötték fel a dolmányt, amely egyszerű szabású, derékig egyenes, onnantól lefelé bővülő ruhadarab volt. Általában finom angliai posztóból varrták, a gazdagabbak körében olykor előfordult bársony-, illetve damasztolmány is. A dolmány fölé mente került, amely nagyobb méretű, hosszabb és bővebb volt, mint egy dolmány, de hasonló textíliából állították elő. A két ruhadarab között díszítésben sem nagyon akadt különbség: mindkettőt egyaránt díszíthették fémszálalás hímzéssel, csipkével és paszománnyal. A sujtásos zsinórozás többnyire a dolmányokra volt jellemző, leginkább az ujjakat és a gombsort díszítették ily módon. Általában kéket, zöldet, szürkét, feketét vagy azok valamelyik nem rikító árnyalatát viselték. A felsőruhák legdíszesebb elemeként a gombsor számított, sokszor ötvösök készítették művészi megformálással az arany-, ezüst vagy aranyozott ezüstgombokat. A gombok egykori jelentőségét jól jelzi az is, hogy az ötvösökön kívül külön mesterek, gombkötők is állítottak elő gombokat. Az ő kezeik közül kerültek ki a különféle zsinórozások és sujtások, esetenként a zsinórövek is. Ez utóbbiak gyakori viseletnek számítottak, a férfiak dolmány tartozékeként hordták. Egyaránt előfordult egyszerű öv, amelyet színe vagy anyaga tett nemesebbé, vagy a felsőruhákhoz hasonló díszítő elemekkel ellátott szíj. A nadrágviselet hosszú évszázadokon keresztül nem változott, mindvégig szűk szabású nadrágot vettek fel, amelyet zsinórdíszítés ékesíthetett. A lábbeli tekintetében az arany középút érvényesült, a hosszú szárú, sárga vagy vörös kordovánbőrűből, szattyánból készült csizma nem volt se nem hegyes, se nem

széles orrú. Fejfedőként leggyakrabban süveget viseltek, amely nemezből vagy prémből készült. Magas, s hengeres vagy kúpos formájú volt, időjárástól függően bélelheték. Ez a fejfedő az arcot szabadon hagyta, mivel nem volt karimája, vagy ha készült, akkor felhajtották. A módosabbak toll helyett nemes fémből készült, s gondosan megmunkált tollforgót tűztek süvegükbe. A legkedveltebb a madárszárnyú forma volt, amelynek egyik vége gömbben, a másik pedig saskaromban végződött – hasonlókat lehet látni az erdélyi fejedelmek portréin.

A női öltözék kora újkorban, akárcsak napjainkban, rendkívül változatos és színes volt a férfi viselethez képest. A temetőből csaknem sértetlenül került elő Dobozi Sára halotti viselete, aki a legnagyobb főbíró, Dobozi II. István fiatalon elhunyt leánya volt. Valószínűleg pestisben hunyt el, mint apja, s ezáltal egy sírba temették őket. Az ifjú lány ruházata nyomán megismerhető a nők alapvető öltözete. A korabeli hölgyek férfiakhoz hasonlóan két inget hordtak egymás fölött. Az alsóbb ing egyszerűbb, gyengébb minőségűből készült, mint a felső. A felső ing finom gyolcsból, selyemből és más egyéb finom textíliából készítették, s fodrokkal, hímzésekkel, illetve csipkével díszítették. Leginkább a jól látható területeket ékesítették; ingaljhoz, ingujjhoz és nyakhoz rögzítették a különféle díszítéseket, fodrokat. A női viselet egyik legszokásosabb darabja a váll volt, amely eleinte a szoknyához erősített felsőrészt jelentett, a mellet, a vállat és a derekat takarta elsősorban. Idővel különálló ruhadarabbá vált, amelyet ingvállnak, ismertebb nevén ruhaderéknek hívtak. Finom anyagból, többnyire bársonyból készült, és a legkülönbözőbb módon ékesítették arany- és ezüstszalagból vert csipkével, paszományszalagokkal. A szalaggal összeköthető vállak előnye az volt, hogy a viselő méretére lehetett igazítani. A pántlikákat finoman megmunkált kapcsokba és karikákba, olykor horgokba fűzték, amelyek többnyire nemesfémből, ritkábban vasból készültek. A szoknya szintén a sokszínű ruhadarabok közé tartozott: színében, anyagában és díszítésében különféle lehetett. Általában posztóféleből vagy selyemből varrták, és a többi ruhadarabhoz hasonlóan fémszálas csipkével, paszományokkal, a 18. századtól pedig zsinórral ékesítették. A női viselet színe jóval élénkebb volt a férfi öltözetéhez képest. A vállak inkább világos színűek voltak, többnyire sárga, fehér, vörös, kék és fekete valamely árnyalatában pompáztak. A szoknyák körében elsősorban a kék és a zöld dívott, de nem voltak ritkák a narancs, lila, fehér, sárga különböző tónusai sem. A színkavalkád ellenére a ruhaderék és szoknya harmonizált egymással, több esetben hasonló anyagból készültek. A kötény a szoknya kiegészítő viselete volt, amely egyes feljegyzések szerint először az alsóbb osztályok körében terjedt el, és onnan vették át a felsőbb körök. Anyaga a fehér vászontól kezdve a fátylon át a színes selyemig sokféle lehetett, a szokásos díszítéseken kívül a gyöngyök és aranszövés ékesíthették. Színében sem tért el a többi ruhadarabtól. A nőknél is ismeretes volt a zsinóröv, amellyel a szoknyát fogták össze derekukon. Ezenkívül selyemövet és nemesfémből készült szíjat is hordtak. A női lábbeli nem sokban különbözött a férfi divattól, általában vörös vagy sárga csizmát viseltek. Szintén jellegzetes

volt a női fejviselet: a lányok pártát, a férjezett asszonyok pedig főköttöt hordtak fejükön. A párta az egyik legnagyobb jelentőségű és értékű ruhadarabja volt a lányok életében, szó szerint koronaként viselték. A kora újkori párták karikapárták voltak, amelyek abroncsszerűen fogták át a lányok fejét, s jelképezték az ártatlanságot és tisztaságot. A fejdísz ebben az időszakban elsősorban igaz- és üveggyöngyökkel ékesítették, emellett ékkövekkel, zománcokkal és nemesfém boglárókkal is kirakhatták. Dobozi Sára gyöngyös pártáján öt egyforma, kék zománccal díszített aranyboglár látható, amelyek rózsaszín alakú foglalatában rubinkövek vannak. A gazdagság a pártát összefogó szalagokon és pántlikákon is megjelenhetett: aranypaszományok, aranycsipkék és selyemkelmék egészíthették ki a fejék felső részét. A lánykori viseletet a főköttő váltotta fel, amely szintén drága anyagból készült. Főként nemesfémszálas csipkével díszítették, vagy teljes mértékben abból készítették.

A sírokból számtalan öltözeti ékszer került elő, amely a debreceni ötvösművészet magas színvonalát bizonyítja. A legkedveltebbek az arany- és aranyozott ezüstgyűrűk voltak, amelyeket különféle ékkövekkel, általában hegyi kristállyal és türkizkővel díszítettek, de nem voltak ritkák a gyémántköves foglalatok sem. Ezenkívül különféle zománcozással és véséssel reneszánsz, olykor barokkos motívumokat készítettek az ötvösök. A férfiak körében gyakori kiegészítőnek számított a pecsételőgyűrű. A fülbevaló nem volt elterjedt a kora újkori Debrecenben, a Dobozi temető feltárása során is csak egyetlen egy pár fülbevalót találtak. A fülönfüggő Dobozi Sáráé volt, aranyozott ezüstről készült, s a többi ékszerhez hasonlóan zománcozott. A drágaköves foglalatból kinyúló sugárszerű fekete zománccal színezett szárak végén fehér gyöngyök láthatóak, amelyek a pártában is feltűnnek.